

Dellos aspectos máxicos nel folklor de Villayón

LLUISA CASTRO MENÉNDEZ y XOSÉ ANTÓN GONZÁLEZ RIAÑO

Na fastera noroidental d'Asturies y ente los conceyos de Cuaña, Navia, Lluarca, Tinéu, Allande, Eilao y Boal asítiase Villayón.

Tien una estensión de 131,8 Km.² y la so población, sigún el censu caberu, yera de 2.644 habitantes lo que supón una densidá de 20 hab./Km.² La capital, del mesmu nome, tien 228 habitantes¹.

Villayón ye, comu los otros conceyos del occidente asturianu, nidiamente agrícola y ganaderu. La so xente trabayaora dixébrase asina:

- agricultura y ganadería: 91,15 %
- industria: 3,28 %
- servicios: 5,57 %²

Dende'l puntu vista físicu, ye una fastera de media montaña (el cumal cimero ye de 1.241 m.) con bayura de praderíes naturales y montes de pinos y ocalitos, sobre tou. Les comunicaciones interiores son ruines enforma; namás dende fai unos pocos años nótese un ciertu enfotu por iguar la situación. Colos conceyos vecinos hai comunicaciones a traviés de carreteres que lleguen a Navia, Boal y Lluarca.

Neto qu'otres zones occidentales del interior, trátase d'un conceyu escaecíu y aisláu con un baxu nivel de vida: la mecanización entama cuasimente agora (máquines cadores y tratores, sobre tou). Poro, nun ye d'extrañar que seya tarrén cucháu pa caltener vezos, mitos y tradiciones con gran puxu. Nel aspectu llingüísticu, el bable occidental (con nidies influencies gallegues en dellos pueblos, comu ya veremos) ye'l mediu normal de comunicación y espardimientu del so ricu folklor³.

¹ El noyu comercial emportante más prósimu ye Navia, a 18 Km.

² Datos estadísticos facilitaos pel mesmu Ayuntamiento.

³ Magar ello, delles de les sos manifestaciones (oraciones, responsos, etc.) tienen una tresmisión oral en castellán.

Darréu, vamos ver dellos exemplos arrecoyíos direutamente de la xente de Ponticella⁴, nel cursu escolar 83-84.

1) AS BRUXAS

Sigún les crencies populares la so existencia —y bayura— nun ofrez nenguna dulda. ¿Cómú saber qu'una muyer, moza ó vieya, ye bruxa? Trátase namás de ser daqué oservador:

1) Hai qu'arrexparar nos sos güeyos: delles tienen nellos un dibuxu asemeyáu na so forma a una pata sapu.

2) Cuando tamos en misa y el cura allevantá'l cálize cola hostia una bruxa enxamás mirará p'alantre, sinón que, con disimulu, empobinará la so vista p'atrás y porriba'l costazu izquierdu.

3) Si al topase con una muyer nun camín pasa dalgún mal d'un mou repetíu, nun hai dulda de que se trata d'una bruxa.

Poru, nun hai posibilidá de «disimulos»: les bruxes siempre puen descubrise a través d'estos procedimientos o de señales más casuales.

Falemos daqué, agora, de los sos poderes. A *bruxa*, ye decir, aquella muyer col poder de *ter mal oyo* atúa so les presones y so los animales. Nel primer casu, faciendo qu'haiga disgracies familiares y enfermedaes inesplícables (depresiones, sobre tou)⁵ y, nel segundu, faciendo qu'esapezan vaques y caballeríes, que se ñeguen a trabayar o que mueran (too ello, ñidiamente, pa facer dañu al amu).

Escontra tantos males, los paisanos adprendieron de los más vieyos el mou más afayaízu pa defendese sigún la situación de que se trate.

Asina, les persones previsoires nun s'escaecen de:

- llevar siempre encima una *camisa de culobra*.
- *quitar os cornos a una bacallouria* y metelos nel bolsu'l pantalón.
- cruciar los deos de la man de mou que se faiga una cruz.
- colgar del pescuezu una bolsina con gallinaes o cagaes de gochu, o con 3, 5 ó 9 (siempre'n número impar) plantes comu «cañahumilde», «herbaveyega», «ruda», etc.

⁴ Nel sur del conceyu, arrexunta los pueblos de *Iyaso, Argoleyas, Murias, El Vidural, Trabada, Valle, Valdedo, Busmayor, Poxos, El Couz, Auguamaroza, Castedo, Barandón, Grandamial, As Candaosas, Solares, Ponticella y Llouredo*.

⁵ Una de les formes más cruales en qu'atúen les bruxes ye cuando una presona espierta sangrando por brazos, piernes, mexelles, etc., apaiciendo nes mancaures les señales de los dientes de cierta bruxa. Entós ya nun hai posibilidá d'enquivocu: *mordéronte as bruxas*.

Toes estes medíes torguen el que la bruxa emplegue los sos poderes escontra una presona al cruciase con ella. Pero, nun acaben aquí les posibilidaes de defendese teniendo'n cuenta, amás, qu'a les bruxes présta-yos enforma'l metese, tamién, col ganáu. Vamos ver delles: si se faen cruces na corte'l 4 de mayu (día de la Cruz) y se diz:

*«Afuera sapos y ratos
y toda la mala invención
que aquí traigo agua bendita
y el ramo de la pasión»*

entós el ganáu que naquel momentu tuviere dientru la cuadra nun pue ser embruxáu hasta'l prósimu «día de la cruz» nel qu'habría que repetir el ritu.

— cuando van dos vaques xunciés, lo meyor ye meter debaxu la mollida un ramín de «ruda» ensin que la embruxadora se dea cuenta. D'esti mou podrán seguir el so camín ensin tropiezos ⁶.

Si los animales ya tán embaxu'l poder maléficu entós la custión ye muncho más difícil, aunque hai dellos casos nos que ye posible remanar dalgún remediu. Per exemplu:

— una vaca embruxada que dea llechi, en mal estáu: hai que catala y tirar la llechi dende una escudiella al fueu de la cocina pa que quemé. Ello nun mos serviría un res si nun s'acompaña lo anterior de xestos de cortalo al cayer, comu si se tratare d'un cordel, con unes tixerres.

— los gochos pónense malos y dexen de comer: nesti casu impónse'l dexar esculplos a un llau y mexar na duerna ú comen al tiempu qu'a ésta se-y dan golpes con un reyo ⁷. L'efeutu ye perrápidu: de magar se fai esto, la bruxa entama a quexase de dolores nel coral que nun acaben hasta qu'ella mesma acabe col fechizu.

— cuando os boes tán empautaos y ñéguense a seguir andando (a pesar de guiadazos y emburriones) nun hai que preocupase basta coyer unes llouxas y face-yos dos furacos de mou que puean collocase nos cuernos. Namás queda'l frañeles con un palu pa romper, al mesmu tiempu, l'embruxamientu.

Pue intentase tamién otru procedimientu: mexar pol focicu l'animal y maxinar cuála ye la posible presona que ta faciendo'l mal ⁸.

⁶ Entá nun hai munchu tiempu qu'una bruxa quixo, nun descuidu'l so amu, baltar una pareya de vaques. Al nun poder, daquién oyó que dicía enllena rabia:

*«Teis zarza o ruda
o tua ama ben t'afumo».*

⁷ Soga fecha colos pelos del rabu d'un pollín, reyu.

⁸ Esti procedimientu, menos emplegáu pel so menor puxu, utilizóse fai pocos dies y el resultáu foi de lo más práctico: los gües, que llevaben munchu tiempu aparaos, entamaron a caminar comu si tal cosa.

Con too, lo meyor ye *espaniar*. Ye'l métodu más xenéricu darréu que pue aplicase a cualisquier tipu d'animal y de maleficiu. Pa espaniar hai que coyer unos pantalones vieyos (tamién valdríen unos escarpinos ó 9 granos de maíz del picu la panoya) y dicir, empobinándose a estes coses:

*«Envidiáronte dous
desenvidiente tres
S. Pedro y S. Pablo
y el Santín Andrés.
Por aquella costa arriba
suben tres machos cargaos
y el meyor d'ellos reventóu
así revente y estoupe
el qu'a ti t'envidióu».*

Darréu cuéyense los pantalones y fáinse cruces sol llombu l'animal.

Pa que l'efeutu nun esapaeza, el pantalón ha ponese nel *cebo* que formen les vares d'ablanu entreteyos qu'hai encima de *a cucía de llareira*⁹.

Hasta aquí'l capítulu de remedios conocíos escontra'l *mal oyo das bruxas*. Daqué más vamos dicir y, esta vegada, nel so favor: hai otra clas d'enfermedaes y tropiezos nel ganáu que, aunque son tamién inesplicables, nun son debíos a nengún agüeyamientu. Vamos velo con un exemplu:

Un paisanu va coles vaques a los praos que tien tres la ilesia. De secute, dos báltense, una albuerta al otru día, les otres amárrense ente elles, etc., etc. ¿Cómu desplicar daqué tan raro? Escurriendo un pocoñín alcuéntrase una solución perllóxica: les vaques diben per una calleya pela qu'enantes pasare la caxa d'un defuntu camín del cementeriu. Nesti casu'l culpable ye l'amu por escaecer que, siempre qu'haiga un entierru, el ganáu tien que pasar pel camín enantes que lo faiga'l muertu. Lo contrario ye un dispreciu al espíritu'l defuntu que, munches vegaes, págase doliosamente.

Y, p'acabar esti apartáu, un entrugue. ¿Tienen tamién los homes poderes tapecíos pa facer el mal? Podríamos arropostiar, cenciellamente, que nun hai «bruxos» per estos llares. El poder del home nesti sen, práuticamente, nun esiste. Namás pue *faer mal a mao*: cuando una presona viendi ganáu pue querer que-y vaiga mal al compraor con elli (dao qu'acaba dexalu ensin un animal pol que tenía especial ciñu) y llograr qu'esti nun miedre, que se ponga malu o que muerra. Pero, el remediu escontra'l rencorosu ye bien fácil: basta que'l mercaor lleve de la primitiva corte (ensin que lu vean) un puñáu de yerbes o paya y lu dexe na nuea cuadra del animal.

⁹ Tien, amás, esti métodu otra ventaxa: tou animal compráu dempués de 'espaniar queda llibre de les bruxes si, al entrar na corte la primera vegada, pasa porriba los pantalones de mou que forme con ellos una cruz.

II) PRESONAXES MITOLÓXICOS

En realidá nun se pue dicir qu'haiga munchos anque, eso sí, son peractivos. Ente los más destacaos podemos nomar:

El *trasno*¹⁰

Tien comu especialidá'l *faer trasnadas*; ye dicir gastar bromes cafiantes o de mal gustu, anque ensin más emportancia.

Casi siempre cueye forma d'animal domésticu a la hora facer dalguna chancia. Un exemplu.

Un campesín diba a la gueta d'unes yegües perdies ente la ñeve del monte y alcuéntrase con un *carneirín* mediu muertu de fame y sede. Nel intre, mángalu nel so costazu y, escaeciéndose de les caballeríes, llévalu hasta so casa. El *carneiru*, una vegada que ta'n pueblu, mexa porriba'l llabraor y cola riéndose. Ye entoncies cuando ésti pescancia que se trataba, en realidá, del *trasno*.

Présta-y tamién meter llerza a la xente y más si ye de nuechi: una vegada diben dos mozos a cortexar al pueblu vecín. Yera una nuechi escura y pasaben al llau d'un castañeu cuando, de secute, entamen a oyer fuertes *brosadas* comu si daquién toviere baltando árboles. Nun yera posible a aquelles hores; el mieu afálalos a facer la señal de la cruz y los golpes esapaecen. Nun hai dulda de que yera'l *trasno* porque al facese de día nun toparen delgún árbol cortáu.

Un conseyu pa cuando atalantamos la so presncia ye dicir en voz bien alta:

*«Venga el carajo del asno
para joder al trasno».*

Dará-y tanta rabia qu'esapaecerá de xuru.

Os encantos

Trátase d'un mitu enforma emparentáu coles «xanes», anque con peculiaridaes propies.

Manifiéstense pola apaición de ropa tendío xunto a ríos y fontes na nuechi de San Xuan. Hai encantamientos cuando daquién echa una maldición a una moza del llugar. Vamos ver un casu:

¹⁰ Nun confundir col «trasgu» d'otres fasteres asturianas. Trátase ensin dubia d'un personaxe munchu más paiciu al «díañu burlón».

Dos mozos queríen casase, pero al pá de la namorada nun-y pruye'l proyeutu porque'l pretendiente ye probe. Comu aquélla nun diera'l brazu a torcer; enllenu d'ira, écha-y una maldición y llogra trancala col dote dientru d'una peña'l ríu. Darréu tovía diz:

*«El que de aquí
te ha de sacar
tres besos te ha de dar»*

Dempués d'un tiempu, enteráu'l rapaz del procedimientu pa salvala, allégase hasta la peña onde alcuentra a la so amada. Ésta píde-y que nun tenga mieu y da-y el so pañuelu pa metelu na boca pos, al besala, ella va convertise'n culiebra. Dempués del tercer besu el mozu desfallez pela llerza, pero ella ya ta salvada y güelva a la normalidá. El pá, arrepenitíu, va contentu a la boda.

Anque nel casu qu'acabamos de rellatar el final foi afortunáu, non siempre pasa asina porque les condiciones pa llograr el desencantamientu son perdificiles de cumplir¹¹.

De toes formes *os encantos* que caltienen tola so guapura mientres dura'l fechizu, avieyen nunos pocos díes dempués de desencantaes, al recuperar la so edá rial.

El nubreiro («nubeiru», «ñuberu», «nuberu»... común a toa Asturias)

Ye un personaxe que remana les ñubes y entama tronaes y lluvies allí onde-y pruye¹².

Deduzse de lo falao que la so atuación —munches vegaes caprichosa— ye granible nunes ocasiones y dañible n'otres. Nesti últimu casu, *pa que non apedre'l nubreiro*, podemos calmalu diciendo:

*«Truena, San Pedro la oye
María está en vela,
las cintas de San Pedro,
alrededor de este concejo,
guarden pan, guarden vino,
guarden gente de peligro»*

y rezando darréu tres padrenuestrós.

¹¹ Hai preiquí un *encantu* que dura cuantayá. Naide hasta güei foi a cumplir les condiciones pa esanicialu: xubir y baxar al cumal más altu de los alredeores llevando una xarra d'agua —enllena hasta arriba— ensin que caiga una sola gota...

¹² La xente diz que ye culpable de les grandes aguas qu'hebo'l pasáu añu'n tol conceyu. Aquella vegada trabayó asgaya; tovía güei queden les señales d'aquel estropiciu: caleyes enllenes d'argayos, muries y cases arroxaes... amás d'una declaración oficial comu «fastera de sofitu especial pa Villayón» que, dende llueu, nun valió pa nada...

Anque naide sabe satamente cómu ye, lo cierto ye qu'una vegada *caéu un nubreiro na porta Prabo*. Esti ye'l rellatu:

Un pá y un fíu taben discutiendo encaloraos. Nun momentu dau el fíu diz empo- binándose al otru:

—¡Cállate *nubreiro!*

A lo que'l pá arrespuende:

—¡*Nubreiro te volvas tú!*

Nel intre vieno un *cerzo*¹³ qu'envolvió al mozu y esapaició con elli. Del fechizu namás podría salir cuando sangrara. Siete llargos años tuvo convertíu'n *nubreiro* hasta que, nuna ocasión, la ñube vieno a cayer detrás de la *porta de cá Prabo*. El disgraciáu nun podía pidir sofitu a naide porque nun podía falar pero, al asomase per un *furao* de la puerta, goliólu un perru, arrimándose y mordiéndolu nun güeyu colo qu'apai- ció la sangre lliberaora que lu fexo home de nueu.

A santa compañía

Fai tiempu les procesiones nocherniegues de los espíritus de los muertos yeren enforma corrientes. Paez qu'agora danse menos dende que, fai unos años, entama- ren los rezos a S. Antón pidiendo poles ánimes.

Pero, entá pue alcontrar ún a estos espíritus que, en fila, y ensin pisar el suelu, caleyen na nuechi y ¡ai del que los encomode nel so abeyar! Una vegada un vecín di- ba, de nuechi, hasta unes cabañes cercanes topóse con ellos y al seguir darréu vióse trasportáu pol aire (él y el pollín que montaba) unos cuantos metros más abaxu'l ca- mín... Lo meyor, si se da un alcuentru d'esti tipu, ye enclicase, facer un redondel y una cruz con una vara d'ablanu y metese dientru. Entós tovía ún pue falar coles ánimes, entruiga-yos si necesiten daqué, etc.

Y lo más reciente: nun fai muncho vióse a una muyer de Castaedo con un brazáu de lleña y perfeutamente amestada a una procisión de *a santa compañía*. Tovía taba viva, pero'l so espíritu ya salía del cuerpu. Morrió a los pocós díes...

¹³ Anque seya una cuestión marxinal, nun ta de más el dicir que'l *cerzo* (borrina, cierzú) pue esapaicer dafechu si se-y diz:

«Veite *cerzo cercellín / d'este valle pal vallín /
qu'ahí ven el Señor S. Juan / con su perra y con su can /
con su muyer revelluda / y su perrita la rubia /
Se te coye costa abaxo / t'ha de partir un brazo /
se te coye costa arriba / i'ha de quitar a vida /
cullarios d'aceiro / veite pal regueiro /
veite pal regueiro /*

III) CURACIONES MÁXIQUES

Dende llueu, pue decise que los procedimientos de tipu máxicu que se puen aplicar comu tratamientu afayaizu pa sanar les pequeñes dolencies diaries son perabundantes.

Equí namás vamos falar de les que pudimos recoyer, de pasada, al tratar otros temas del folklor de Villayón:

- Escontra'l *pecerbún* (¿mal de la rosa?).

Entremecer nuna escudiella de freisnu 9 ortigues, 9 retueyos d'artu, 9 arenes de sal, con agua de la «Fonte Pernal». Con esti ingüentu hai qu'esfregar les mancaúres.

Enantes recítense estos versos que mos falen de les propiedaes curativas del procedimientu:

*«Lázaro en el monte estaba
dando voces que asombraba.
Bien lo oyó Santa María
que del acebo venía.
¿Qué haces ahí Lázaro?
Aquí estoy Señora,
entre uz y pecerbún
que me quema y me abrasa.
Vuélvete, Lázaro, a tu casa
y coge una escudilla freisnal,
9 arenas de sal,
9 silvas del silval,
9 ortigas del ortigal
y agua de la Fonte Pernal.
Pásalo por tus llagas,
verás tus llagas curar».*

- Pa que les verrugues esapaezan.

Hai qu'aprovechar una oportunidá'n que'l fornu del pan tea bien arroxáu pa char nél 9 arenes de sal (una cada vegada). Ye necesario salir darréu pa nun oyer cómo restallen dientru. Cada vegada que se fai esto, dizse:

*«Verrugas tengo,
verrugas vendo.
Las echo a la lumbre
y me voy corriendo».*

- *Amañar as espaldas.*

Cuandu duel la espalda, pue debese a que ún ta «abiertu». Compruébese midiendo con un cordelín la distancia de les dos paletillas a la boca l'estómadu. Si nun ye la mesma hai que «arreglar». Pa ello, esfriégase cola manu la parte que mide menos, dende la espalda hasta'l estómadu y dizse:

*«Espinilla y paletilla
vuélvete a tu lugar
como se vuelven
las ondas a la mar.
De parte de Dios
y la Virgen María».*

- *Escontra os sabañones.*

Hai que rascar el sabañón, haciendo cruces, encontra un marco (finxu que separa dos finques) y decir:

*«Marco de esta marcación
quítame este sabañón».*

- *Escontra os rizolos (arzolinos).*

Fáise una cruz con payes, préndese-y fueu de mou que'l fumú algame los güeyos y dizse (repitiendo 9 vegaes):

*«Veite rizolo, rizolín
que che queimo a casa
y déxoche'l molín».*

- *Escontra'l ramo das muyeres* (les muyeres tienen inflaos los pechos debío a una bayura de llechi).

El procedimientu ye cenciellu: ponse nel pescuezu un collar fechu con figos verdes insertaos. Cuandu la llechi de los figos esapaeza, escosarásela tamién la muyer.

- *Cuandu duelen les mueles.*

Hai qu'esperar a qu'haiga lluna nueva y clisase nella diciendo 3, 5 ó 9 vegaes:

*«Dios te bendiga
llúa nova
que nun morda
can nin culobra
nin me dola*

*dente nin mola
nin m'entre ningún mal de fora».*

- Ta'l pé *adormecio* (aformícase'l pie).

Entós fainse cruces nel pie y dizse:

*«Adormecéume este pé
detrás de casa Tumé
cargao de cepetillios
pa quemar os meus vecios
que son pocos y mui ruíos
formigas al río
you por la ponte y tú por el río».*

- Escontra los retorzones y golpes.

Necesítense guixarros (necesariamente de los qu'apaecen debaxu les goteres que pinguen del teyáu del horru). Cuéyese una piedra y, dempués de santiguase, dizse:

*«Dios quiera y la virgen María
que che acollezta esta melecía:
Corda saltada, corda cabalgada
ente carne y sangre fuche criada.
Vólvete al tou llugar
como se volven las ondas a la mar».*

Darréu rézase l'Ave María y el Padrenuestro y tírase la piedra p'atrás de mou que pase percima la tiesta y que salga per una puerta abierta namás pel llau d'arriba. El procedimientu hai que repetilu con 9 piedras y facelo 3 díes seguíos.

IV) ADIVÍAS

As *adivias* (les adivines) son, comu'l mesmu nome mos diz, unes muyeres con un poder pergrande: predecir el futuru. Darréu d'ello, son perrespetaes anque, les de güei (escases abondo, por cierto) ya nun tienen los poderes de qu'esfrutaben les d'entantes.

De toles formes, siguen siendo de mucha utilidá'n dellos casos:

— Pa «dar avisos»: cuandu un familiar muere ensin cumplir toles sos promeses de tipu espiritual o material, puen dase fechos que, anque paezan normales, tienen otu sinificáu. Por exemplu, unos xatinos suéltense de nuechi na corte d'un mou repetíu. Impónse, nesti casu, el falar cola adivía que, de xuru, pedirá un oxetu que-y hubiere perteneció al muertu y, darréu d'ello, dará la so opinión: el defuntu ta pidiendo, a lo me-

yor, que se digan les 4 mises que prometió'n vida y, de pasu, que los sos fíos paguen les quinientes pesetes que debía a tal vecín acuantayá...

— Pa *arresponsar*: cuandu un animal esapaez nel monte y ún nun ye aalcontralu dempués de munchos díes, lo meyor ye entruugar a *l'adivía* pa saber si va apaicer y si ta, o non, vivu.

Ella, nesti casu, diz el responsu («arresponsar») que vien darréu:

*«Si buscas milagros, mira
muerte y error desterrados,
miseria, demonio, oídos,
leprosos, enfermos y sanos.*

*El mar sosiega su ira,
rehenes encarcelados,
miembros y bienes perdidos
recobran mozos y ancianos*

*El peligro se retira,
los pobres van remediados,
cuéntenlo los socorridos,
díganlo los paduanos*

*El mar sosiega su ira,
rehenes encarcelados,
miembros y bienes perdidos
recobren mozos y ancianos*

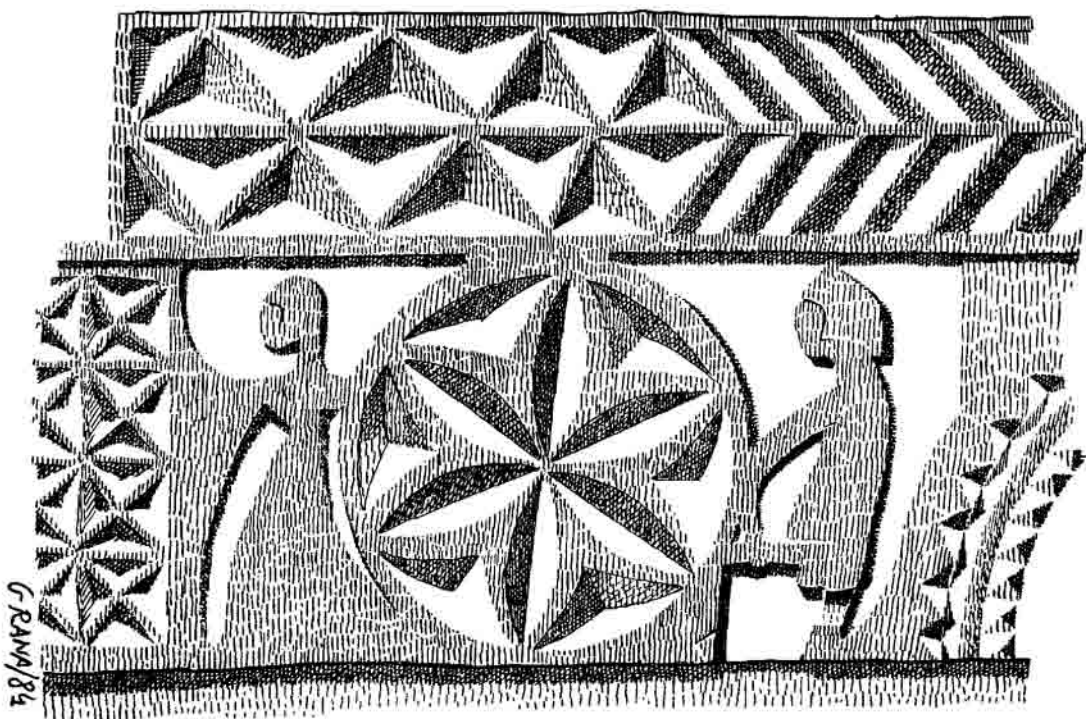
*Gloria al Padre
gloria al Hijo
gloria al Espíritu Santo*

*El mar sosiega su ira,
rehenes encarcelados,
miembros y bienes perdidos
recobren mozos y ancianos*

*Gloria a Cristo por nosotros
Antonio, divino santo,
para que dignos así
de tus promesas seamos».*

La oración ha repetise 27 vegaes: en 3 cachos de 9 cada vegada y aparando ente caún d'ellos.

Si la *adivía* s'enquivoca al decilo ye definitivo: l'animal ta muertu y nun va apaicer. En casu contrariu, apaicerá ensin necesidá de dir a escontra d'él¹⁴. Mui emportante: si dempués de *arresponsar* se mos diz que ta vivu, ta contraindicao dafechu'l salir a to-palu. Sería tanto comu desconfiar de San Xuanín y San Antonín colo que la suerte tornariase'n cigua. Asina-y pasó a un vecín de Valdedo, que, escaeciendo esti encamientu, salió a buscar una pareya de gües dempués d'arresponsar y, n'efeutu, taben bonos y al llau d'un neñín (yera'l mesmu San Antonín que los taba llindiando). Al velu, el guaḥe esapaez pero, comu ellos seguían paciendu, ponse tan tranquilu a char un pigazu. Al es-pertar los dos taben muertos...

¹⁴ Dende llueu, anque se conoza'l procedimientu a seguir ello nun serviría un res a un profanu, porque namás ye efeutivu cuandu lu fai una *adivía*.